

‘Als de tak wil bloeien...’

‘Als de tak wil bloeien...’

Ontwikkelingssamenwerking
in christelijk perspectief

Henk Jochemsen (redactie)

Prisma

Buijten en Schipperheijn *Motief* – Amsterdam

ISBN 978-90-5881-995-6

© 2018 Prisma

Foto omslag: Tak van Malus 'Scugog' (Rosaceae), Arboretum Belmonte, Wageningen, door
H. Jochemsen.

Vormgeving: Buijten & Schipperheijn, Amsterdam

Inhoud

Inleiding	11
Hoofdstuk 1 – Hoop, actie en reflectie	19
1.1 Inleiding	20
1.2 Hoop	21
1.2.1 De wortels van het concept ‘ontwikkeling’	21
1.2.2 Momenten van hoop in recente ontwikkelingsamenwerking	23
1.2.3 Duurzame-ontwikkelingsdoelstellingen: hoop op fundamentele verandering	26
1.3 Politiek en bestuur	29
1.3.1 Institutionalisering	29
1.3.2 Van staten tot markten	31
1.3.3 Positieve effecten	35
1.3.4 Recente veranderingen	36
1.3.5 Wat nu ...?	38
1.4 Kritische reflectie	39
1.4.1 Reflectie vereist	39
1.4.2 Ideologische wortels	40
1.4.3 Globalisering, neoliberalisme en veiligheid	42
1.4.4 Kritiek van postontwikkelingsdenken	44
1.4.5 Discussie van de kritiek	49
1.4.6 De weg vooruit	50
Hoofdstuk 2 – Van zending naar missio Dei	55
2.1 Inleiding	55
2.2 Groeiende consensus	56
2.2.1 Een kleine geschiedenis van een groot debat	56
2.2.2 Op weg naar een consensus?	61
2.3 Theologische reflecties	66
2.3.1 Verbreding en verdieping	66
2.3.2 De wending naar de geschapen werkelijkheid	66
2.3.3 De wending naar hoop voor de schepping	67
2.3.4 De wending naar de Geest in de wereld	69
2.4 Verhouding zending, diaconaat en ontwikkelingsamenwerking ...	73
2.4.1 Drieërlei manifestatie	73
2.4.2 Drie praktijken	75
2.4.3 Onderlinge verhouding van de praktijken	79
2.5 Creatieve spanningen	80

Hoofdstuk 3 – Ontwikkelingssamenwerking en religie	85
3.1 Introductie	85
3.2 Het overheersende karakter van ontwikkelingssamenwerking	86
3.3 Een andere benadering van ontwikkelingssamenwerking	88
3.3.1 Inleidende opmerkingen	88
3.3.2 Ontwikkeling	89
3.4 Ontwikkelingssamenwerking	91
3.4.1 Kernwaarde	91
3.4.2 Verandering op drie niveaus	91
3.5 Ontwikkelingssamenwerking en religie	93
3.5.1 Religie als antropologisch gegeven	93
3.5.2 Religie en de (moderne) staat	94
3.5.3 Openbaar beleid en religie	95
3.5.4 De betekenis van religie voor de publieke moraal	97
3.5.5 Ontwikkelingssamenwerking en religie	99
3.6 Religieuze organisaties	101
3.6.1 Uitingen van religie	101
3.6.2 Nog een splitsing	103
3.6.3 Kwalijke kanten	104
3.7 Christelijk geloof en ontwikkelingssamenwerking	104
3.7.1 Christendom en (moderne) ontwikkeling	105
3.7.2 Kerk en theologie binnen internationale betrekkingen	106
3.7.3 De christelijke boodschap en samenwerking in ontwikkeling	107
3.7.4 Kerken en NGO's	110
3.7.5 Communiceren met mensen van andere religies en een niet-religieuze staat	112
3.8 Samenvatting en conclusie	113
 Hoofdstuk 4 – Partnerschap	 11
4.1 Inleiding	115
4.2 Definitie van en motivatie voor partnerschap	116
4.2.1 Keuze voor de term partnerschap	116
4.2.2 Waarom werken we in partnerschappen?	117
4.2.3 Als partnering werkt	120
4.3 Partners en hun rol	123
4.3.1 Wie zijn onze partners?	123
4.3.2 Soorten partners en hun rollen	125
4.4 Partnerschap: principes en praktijk	128
4.4.1 Respect: Partners waarderen elkaar	128
4.4.2 Eigenaarschap: Partners zijn autonoom en voelen zich verantwoordelijk	131
4.4.3 Contextualiteit: Partners zijn gevoelig voor context en cultuur	135

4.4.4	Betrouwbaarheid: Partners zijn toegewijd en voorspelbaar ...	137
4.4.5	Accountability: Partners zijn transparant voor alle belanghebbenden	139
4.4.6	Leren: Partners willen leren	142
4.5	Samenvatting en checklist	146
Hoofdstuk 5 – Ontwikkelingen in humanitaire hulp		151
5.1	Geschiedenis van humanitaire hulp en de humanitaire plicht	151
5.2	De rol van christelijke organisaties bij humanitaire hulp	154
5.2.1	Christelijke organisaties en humanitaire beginselen	154
5.2.2	De rol van de christelijke achterban	155
5.2.3	Christelijke motivatie van humanitaire hulp	156
5.2.4	Een christelijke benadering voor het inbedden van humanitaire hulp	157
5.3	Humanitaire hulp in cijfers	159
5.3.1	Inleiding	159
5.3.2	Conflicten: aard en cijfers	160
5.3.3	Rampen: aard en cijfers	162
5.3.4	Toekomstige ontwikkelingen in humanitaire hulp	163
5.4	De relatie tussen Noodhulp en Ontwikkelingssamenwerking	164
5.4.1	Inleiding	164
5.4.2	Gevolgen van het onderscheid tussen ontwikkelingshulp en humanitaire hulp	165
5.4.3	De onderlinge verwevenheid tussen verschillende concepten: LRRD	166
5.4.4	Grotere effectiviteit van hulp via LRRD	167
5.4.5	LRRD in de praktijk brengen	168
5.4.6	Conclusie	168
5.5	Innovatieve interventies: Cash	169
5.5.1	Inleiding	169
5.5.2	Cash: definitie en benaderingen	170
5.5.3	Waarom cash?	170
5.5.4	Impact van CBI op individueel niveau en huishoud- en gemeenschapsniveau	173
Hoofdstuk 6 – Ontwikkelingswerk en hulpverlening in stedelijke gebieden .		175
6.1	Introductie	175
6.2	Het debat over hedendaagse steden	177
6.2.1	Wat is de definitie van ‘stedelijk gebied’?	177
6.2.2	Enkele drijfveren en onderliggende factoren van verstedelijking?	179
6.2.3	Stedelijke ontwikkeling op de internationale agenda	179
6.3	Uitdagingen voor ontwikkelingsorganisaties in stadsgebieden	182

6.3.1	Uitdagingen	182
6.3.2	Stedelijke armoede	184
6.3.3	Onzichtbaarheid, uitsluiting en kwetsbaarheid	185
6.3.4	Stadseconomie en levensonderhoud	186
6.3.5	Stedelijk bestuur, geweld en veiligheid	187
6.3.6	Vluchtelingen en ontheemden	190
6.3.7	Klimaatverandering	191
6.4	Mogelijkheden voor NGO's die in stedelijke ontwikkelings- gebieden werken	192
6.4.1	Gebiedsbenadering en doelgroepenbenadering	192
6.4.2	Het belang van onderzoek en analyse	194
6.4.3	De kansen voor op geloof gebaseerde organisaties (FBO's) ...	197
6.5	Tot besluit	199
Hoofdstuk 7 – De allerarmsten bereiken en laten meedoen.....		201
7.1	Inleiding	201
7.1.1	Ideeën over en aanpak van armoede	201
7.1.2	Nieuwe inzichten	202
7.1.3	Bezinnings- en leervragen van Prisma-organisaties	202
7.1.4	Terminologie en definities van extreme en ultra-armoede, en uitsluiting	203
7.1.5	Opbouw van dit hoofdstuk	204
7.2	Waarom hebben we moeite met extreme armoede?	204
7.2.1	Bijbelse gezichtspunten	204
7.2.2	Consequenties van Bijbelse uitgangspunten voor armoede ..	208
7.2.3	Vanuit het gezichtspunt van de mensenrechten	208
7.3	Extreme armoede en ultra-armoede van dichtbij bekeken	210
7.3.1	Armoedeonderzoek bij de allerarmsten	210
7.3.2	Methodologische uitdagingen en per groep uitgesplitste data .	211
7.3.3	De ontwikkeling van extreme armoede in Sub-Sahara-Afrika (SSA)	212
7.3.4	Waar wonen de extreem arme mensen – enkele invalshoeken .	212
7.4	Veelbelovende benaderingen bij de aanpak van extreme armoede .	216
7.4.1	Belang van identificatie en gerichte aanpak van de allerarmsten	216
7.4.2	Drie elkaar aanvullende benaderingen	217
7.4.3	Het belang van ergens bij horen en vriendschap, naast toegang tot rechten	221
7.5	Opkomende praktijken onder Prismaleden, en wat verder volgt	223
7.5.1	Verbeterde praktijken voor identificatie, programmering en creëren van faciliterende omgeving	223
7.5.2	Een doorgaand leerproces	224

Hoofdstuk 8 – Bedrijfsontwikkeling in de landbouw	227
8.1 Introductie	227
8.2 Voedselsystemen	229
8.3 Hedendaagse voedselproductie voortdurend in de beklagdenbank ..	231
8.4 Normatief uitgangspunt	234
8.5 Mondiale drijvende factoren	237
8.6 Levenbevorderende voedselsystemen	239
8.6.1 Waarom voedselsystemen?	239
8.6.2 Praktijken in het voedselsysteem	240
8.6.3 De landbouwpraktijk	241
8.6.4 Hoe werken aan levenbevorderende voedselsystemen	242
8.7 Samenvatting en conclusie	249
Hoofdstuk 9 – Met zorg behandelen	251
9.1 Introductie	251
9.2 SRGR wereldwijd: vraagstukken en discussies	252
9.2.1 Definitie en hoofdzaken	252
9.2.2 Internationale discussies en hoofdrolspelers	254
9.2.3 Dialoog om polarisatie te overwinnen	254
9.2.4 Discussies en hoofdrolspelers in Christelijke kring	255
9.3 Christelijke visie op seksualiteit en reproductie	256
9.3.1 Algemeen christelijk kader	256
9.3.2 Christelijke positie: een integrale benadering	257
9.4 Seksuele en reproductieve gezondheid en rechten: van principes naar de praktijk	260
9.4.1 Het aanpakken van SRGR op een integrale manier	260
9.4.2 Seksuele en reproductieve gezondheid	265
9.4.3 Seksuele en reproductieve rechten; gender en gelijkheid	275
9.5 Praktische handvatten, benaderingen en referenties	282
9.5.1 Hiv en aids	282
9.5.2 Seksuele voorlichting	283
9.5.3 Waardenverheldering	284
9.5.4 Geweld gebaseerd op gender	285
9.5.5 Specifieke benaderingen voor groepen van mensen	286
9.5.6 Advocacy (Pleitbezorging)	287
Hoofdstuk 10 – De zelfhulp-groepsbenadering	289
10.1 Inleiding	289
10.2 Effectiviteit van zelfhulpgroepen	291
10.2.1 De armsten van de armen bereiken	291
10.2.2 Empowerment van vrouwen	292
10.2.3 SHG-functies dragen bij aan empowerment en veerkracht ..	293
10.3 De impact van SHG verbreden	295

10.3.1	Bredere sociale en economische impact door Cluster Level Associations	295
10.3.2	De bijdrage van SHG's aan Lobby en Advocacy: een verkenning	296
10.3.3	Grotere economische ontwikkeling met betrokkenheid van vrouwen	301
10.4	SHG: een christelijke benadering?	304
10.4.1	Een vergelijking van de SHG-opstelling en de vroege kerk ..	304
10.4.2	Vergelijking van het christelijke en SHG- mensbeeld	306
10.5	Conclusies en aanbevelingen	311
Hoofdstuk 11 – Een inclusieve kerk		315
11.1	Inleiding	315
11.2	Beperking en inclusie	315
11.2.1	Feiten en cijfers over beperkingen	315
11.2.2	Internationale ontwikkelingen	316
11.2.3	Wat is een beperking?	317
11.2.4	Visies op beperkingen	318
11.2.5	Barrières en drempels in inclusie	319
11.2.6	Wat is inclusie?	319
11.2.7	De taal van beperkingen	320
11.2.8	Toepassing van het ‘mensenrechtenperspectief’ in de kerk ..	322
11.3	Beperkingen en theologie	322
11.3.1	Van het Oude naar het Nieuwe Testament	323
11.3.2	Het beeld van God	324
11.3.3	Nieuwe verbeeldingen om mensen met een beperking op Jezus’ manier te zien	325
11.3.4	Beperking en theologie: een samenvatting	330
11.4	Modellen, beproefde methoden en voorbeelden van inclusieve kerken	331
11.4.1	Inclusieve kerken – advies en ‘best practice’ van Light for the World Nederland	331
11.4.2	Bevindingen van onderzoek door Leprazending Nigeria	335
11.4.3	Engage Disability Network India	336
11.4.4	Het perspectief van iemand met een beperking over de inclusieve kerk	337
11.4.5	Inclusie van mensen met een beperking in Zuid-Afrikaanse kerken	339
11.4.6	Inclusie van mensen met een beperking in een kerk in Nepal ..	340
Epiloog		343
Eindnoten		351
Bibliografie		395
Afkortingen		421

‘Als de tak wil bloeien...’¹

Inleiding

Waarom dit boek? Omdat de organisaties verenigd in Prisma behoefte hadden aan een nieuwe bezinning op het werk in noodhulp en ontwikkelingssamenwerking. Ik licht dit toe met een korte historische terugblik.

Prisma is opgericht in 2000 als een vereniging van christelijke organisaties in humanitaire hulp en ontwikkelingssamenwerking; tot Prisma behoren naast maatschappelijke organisaties ook kerkelijke organisaties en zendingsorganisaties die ook actief zijn op genoemde gebieden. Een van de belangrijkste doelstellingen van Prisma was en is nu juist het faciliteren van het kennisdelen, samen leren en bezinning op het werk van haar leden. Ongeveer ten tijde van de oprichting van Prisma was een aantal van de organisaties die zich later bij Prisma zouden aansluiten, betrokken in een gemeenschappelijk traject van kennisdelen en leren over de betekenis van het christelijke karakter van hun organisaties voor het werk dat men verrichte. Dit resulteerde in het boek *Als de olifanten vechten....*² Voor de deelnemende organisaties bleek dit boek een mijlpaal te zijn in de bezinning en de formulering van visies en beleid. Het boek bestaat uit een verzameling hoofdstukken geschreven door een heel aantal mensen die vaak, maar niet altijd, verbonden waren met een van de deelnemende organisaties. Het bevat hoofdstukken over werk in humanitaire hulp en ontwikkelingswerk in het algemeen, over de betekenis van de christelijke motivatie en over enkele specifieke onderwerpen die te maken hebben met de rol van maatschappelijke organisaties op die gebieden.

Door de jaren heen heeft Prisma voor haar leden bezinningsactiviteiten gefaciliteerd die soms resulteerden in visiepapers of discussiepapers.³ Een andere mijlpaal was de publicatie *Recht in overvloed* geschreven door Gerard Verbeek (2005), maar gebaseerd op inbreng van Prismaleden.

Het jaar 2015 was het laatste jaar van het VN-programma verbonden met de millenniumontwikkelingsdoelen (MDG's) en het laatste jaar van een belangrijk subsidieprogramma (MFS2) van de Nederlandse overheid voor maatschappelijke organisaties in ontwikkelingssamenwerking, waaruit een heel aantal Prismaleden via Prisma fondsen ontvingen.

Gedurende dat jaar werd duidelijk dat de overheid niet met een soortgelijk subsidieprogramma zou komen voor de jaren na 2015. De situatie in de sector veranderde snel en niet het minst voor maatschappelijke organisaties (NGO's). In datzelfde jaar werden als vervolg op de MDG's de duurzame-ontwikkelingsdoelen (SDG's) aangenomen die een veel breder spectrum aan ontwikkelingsdoelen bevatten. Nationale en internationale fondsen voor ontwikkelingssamenwerking zullen tot op zekere hoogte besteed worden aan de hand van deze

doelen. Verder is de private sector een veel belangrijker partner geworden voor overheden en voor maatschappelijke organisaties.

Al deze veranderingen (zie hoofdstuk 1 voor verdere uitwerking) riepen de vraag op wat de betekenis ervan was voor de sector als geheel en voor NGO's in het bijzonder. NGO's werden uitgedaagd om zich te herpositioneren en vele van hen, waaronder Prismaleden, werkten aan nieuwe visies en strategieën. Prismaleden en andere op geloofsovertuiging gebaseerde organisaties (FBO's) zagen zich geplaagd voor de uitdaging om de betekenis van hun identiteit voor hun werk en hun eigen rol opnieuw te doordenken.

In het licht van deze situatie en in overleg met het bestuur van Prisma heb ik als toenmalig directeur van Prisma een nieuw interactief proces van leren, kennisdelen en bezinning geïnitieerd. Het doel was elkaar te helpen in de herbezinning op ieders missie en de manier waarop daaraan in de veranderde en veranderende omstandigheden vormgegeven zou moeten worden, in het bijzonder voor een aantal thema's en werkwijzen die voor leden relevant waren of begonnen te worden.

De themagroepen begonnen te functioneren in 2016 met groepsbijeenkomsten, bredere consultaties, het uitwisselen van literatuur en geschreven materialen van de deelnemende organisaties. Leden werden geraadpleegd over de onderwerpen die men zelf belangrijk vond om opnieuw te doordenken. Dit leidde tot een lijst van omstreeks twaalf onderwerpen. De lidorganisaties werden vervolgens uitgenodigd aan te geven in welk van de themagroepen men wilde deelnemen. Dit resulteerde in een lijst van themagroepen en hun deelnemers vanuit de medewerkers van Prismaleden en soms van andere organisaties waarmee Prisma vaak al jaren samenwerkte.⁴

Het hele project had drie doelen:

- a) uitwisseling van de vaak impliciete kennis en ervaring van medewerkers van de verschillende organisaties, met het oog op gemeenschappelijk leren;
- b) formalisering van deze impliciete kennis, verrijkt met literatuur, in een publicatie om die beschikbaar te stellen voor deelnemende organisaties, en zakelijke partners en hun achterban zowel als voor anderen NGO's in de sector;
- c) dit materiaal gebruiken voor positionering van Prisma en haar leden in de sector en in hun relaties met hun achterban.

Om deze doelen te realiseren was het duidelijk dat zowel een Engelse als een Nederlandse versie nodig waren. Het project nam ruim twee jaar in beslag, inclusief het redigeren, vertalen en de publicatie van de manuscripten die door de studiegroepen werden aangeleverd.

Structuur en inhoud

Enkele inleidende opmerkingen over de structuur van het boek en de inhoud van de hoofdstukken lijken gepast. De hoofdstukken kunnen onafhankelijk

van elkaar worden gelezen. Wel zijn er de nodige kruisverwijzingen en is er een hoofdlijn van meer algemene naar meer specifieke onderwerpen. De hoofdstukken 1-3 betreffen noodhulp en ontwikkelingswerk op een algemene manier vanuit verschillende perspectieven; de volgende hoofdstukken concentreren zich op een bepaald aspect van het werk of een bepaald thema. Verder geven de hoofdstukken de posities weer van de auteurs maar niet noodzakelijkerwijze in alles de posities van Prisma en haar leden; wel vinden zij dit hele manuscript een waardevolle bijdrage aan bezinning en debat over hun werkterrein.

Hoofdstuk 1 presenteert een visie op de stand van zaken in de sector. Daarbij zijn twee ordeningsprincipes gehanteerd. Ten eerste een interpretatiekader, voorgesteld door twee onderzoekers in dit gebied, Giri en Van Ufford, dat kort kan worden weergegeven als hoop-actie-reflectie. Een historische lijn is het tweede ordenende principe. Hoop in het genoemde interpretatiekader verwijst naar de spirituele en morele motivaties van mensen in de diversiteit van instituties en organisaties om zich te richten op armoedebestrijding en het bevorderen van rechtvaardigheid in landen en op mondiaal niveau. Betoogd wordt dat die motivaties centraal dienen te blijven in het werk om te voorkomen dat het werk (de 'actie') instrument wordt van ziellose bureaucratie of harteloos kapitaal. In de woorden van de titel van dit boek: als de tak van feitelijke hulp en ontwikkelingsinterventies (actie) wil bloeien, moet hij zijn wortels (hoop) eren. Om dat te bereiken moet hoop geïntegreerd worden in actie en dit vereist reflectie.

Hoofdstuk 2 heeft een meer theologisch karakter. Het beschrijft het theologische debat over het begrip zending, dat in de hoofdstroom van de missiologie breed wordt geïnterpreteerd en zowel het delen van het goede nieuws over Jezus inhoudt, als het betonen van compassie aan mensen in nood en het bevorderen van gerechtigheid door ontwikkelingssamenwerking. De auteurs gaan na hoe die verschillende manieren van participatie in de *missio Dei* met elkaar samenhangen. Zij constateren dat op dit punt een brede consensus is gegroeid onder kerken en christelijke organisaties. Tegelijkertijd blijft een aantal spanningen bestaan binnen deze brede consensus. Die spanningen kunnen creatief gemaakt worden door het gesprek daarover voort te zetten, evenals over de betekenis ervan voor al het werk dat gezien wordt als onderdeel van 'zending'.

Hoofdstuk 3 gaat in op de relatie tussen ontwikkelingssamenwerking en religie. Door een antropologische benadering van de religie te combineren met een bepaalde sociaal-filosofische benadering van de praktijk van ontwikkelingssamenwerking, wordt verdedigd dat alle ontwikkelingswerk een bepaalde vorm van religiositeit belichaamt. Betoogd wordt dat de veronderstelde tegenstelling tussen 'professioneel seculier werk' en 'religieus geïnspireerd werk' gebaseerd is op een mistekening van beide. Diverse aspecten van de invloed van georganiseerde godsdienst op ontwikkelingssamenwerking worden besproken.

In een bijlage worden twee andere populaire benaderingen van ontwikkelings-samenwerking kort beschreven, namelijk de rechtenbenadering en de ‘capabilities’-benadering.

In hoofdstuk 4 wordt het begrip partnerschap besproken; de meeste noordelijke organisaties in ontwikkelingssamenwerking werken in de realisering van hun missie samen met partnerorganisaties. Hoe geven ze vorm aan die partnerrelatie? Hoe invloedrijk is geld (geweest) in partnerschap? Maar als het werk heel sterk gestuurd wordt door donoren, zijn we dan niet afhankelijkheid aan het institutionaliseren? Deze en soortgelijke vragen worden besproken en de auteurs brengen een normatieve visie op partnerschap naar voren, zonder dat wordt vergeten te wijzen op de obstakels om die visie te realiseren.

De hoofdstukken 5 en 6 gaan expliciet over humanitaire hulp (noodhulp) die op zichzelf een ander type werk is dan structureel ontwikkelingswerk. Tegelijkertijd wordt in hoofdstuk 5 betoogd dat de verschillende typen van werk, als humanitaire hulp, rehabilitatie en wederopbouw van de samenleving na een ramp, sterk en in toenemende mate met elkaar zijn verbonden. En dit heeft goede redenen. Het hoofdstuk geeft een overzicht van de dramatische situatie in de sector van de humanitaire hulp, haar fundamentele principes en de spanningen die NGO's soms ervaren met die principes. Een christelijke benadering van die principes en de betekenis hiervan voor de praktijk van ondersteuning van mensen na een catastrofe worden kort weergegeven. Het hoofdstuk sluit met de bespreking van een relatief nieuw soort van interventie in situaties waarin mensen gedwongen zijn hun huizen te verlaten, de zogenaamde cash-based interventies (interventies waarbij op enigerlei wijze contant geld wordt verstrekt). Betoogd wordt op basis van principes en praktijk waarom dit een zinnige innovatie is.

Humanitaire hulp en ontwikkeling in steden is het onderwerp van hoofdstuk 6. In veel landen neemt de urbanisatie in snel tempo toe en ook groepen vluchtelingen en immigranten zoeken een schuilplaats in steden. De kenmerken en uitdagingen van dit werk, zowel als de opties voor NGO's worden besproken. Belangrijk in dit werk is aandacht voor de informele sector die vaak in steden voorkomt. Hoewel het werk in steden voor veel NGO's niet echt nieuw is, bieden de compacte beschrijving en bespreking van de specifieke uitdagingen in dit werk in steden, en de mogelijke benadering ervan waardevol materiaal voor de organisaties die in steden werken of willen gaan werken.

De resterende hoofdstukken behandelen specifieke onderwerpen in ontwikkelingssamenwerking die niet altijd de aandacht hebben ontvangen die ze verdienen of waarin een nieuwe stappen worden gezet. Hoofdstuk 7 concentreert zich op de vraag of de extreem armen wel bereikt worden door noordelijke NGO's, inclusief Prismaleden. In het algemeen zijn NGO's onvoldoende in staat geweest om die groepen te bereiken. Hoe komt dat en waarom zouden we extra inspanning moeten verrichten om hen werkelijk te helpen en hoe kunnen we

dat op een succesvolle manier doen? Dit is nogal een uitdaging voor NGO's en FBO's die als missie hebben ook de allerarmsten te bereiken.

Hoofdstuk 8 behandelt een relatief nieuw aspect van het werk van NGO's in ontwikkelingssamenwerking, de bevordering van economische groei van binnenuit op een duurzame manier. Het hoofdstuk concentreert zich op bedrijvigheid in de landbouw waarvan de economische duurzaamheid gezocht wordt in het verbinden van kleine bedrijven met (internationale) waardeketens. Landbouwproductie wordt geplaatst in de context van mondiale voedselsystemen, en betoogd wordt dat het voedselsysteem de inachtneming dient te bevorderen van relevante normatieve principes in het primaire proces van voedselproductie. De meest relevante principes worden kort besproken evenals de strategieën om dergelijke voedselsystemen en landbouwpraktijken te bevorderen.

Hoofdstuk 9 concentreert zich op een onderwerp dat in het werk van Prismaleden jaren centraal stond, hoewel het recent die centrale plaats heeft verloren, namelijk seksuele en 'reproductieve' gezondheid en rechten (SRGR). Voor Prismaleden waren kwesties verbonden met seksuele en reproductieve gezondheid en rechten vaak, maar niet altijd, verbonden met problemen rond hiv en aids. Dit hoofdstuk is in belangrijke mate gebaseerd op eerdere bezinning op het werk van leden en hun partners op dit terrein. Onnodig te zeggen dat dit terrein een aantal sterk omstreden kwesties bevat, overigens ook onder christenen. In dit hoofdstuk proberen de auteurs weg te blijven van polarisatie die niet behulpzaam zou zijn om de doelgroepen te bereiken en zij zoeken naar een christelijke benadering van praktische problemen die in de praktijk blijkt te werken.

Hoofdstuk 10 heeft een totaal ander karakter omdat het zich concentreert op een bepaalde strategie in plaats van op een thema, namelijk op zelfhulpgroepen (SHG). De SHG-benadering blijkt in potentie zeer vruchtbaar te zijn in het helpen van arme mensen, vooral van vrouwen, om uit diepe armoede te komen, te voorzien in het levensonderhoud van zichzelf en hun gezin en op deze wijze hun waardigheid te herwinnen. Het hoofdstuk presenteert resultaten van het werk met SHG's, zowel gebaseerd op literatuur als op een quickscan-analyse van de ervaringen van de auteurs en hun organisaties. Succes- en faalfactoren worden kort genoemd. In het laatste deel wordt betoogd dat vanuit een christelijk perspectief er goede redenen zijn de SHG-benadering te bevorderen zonder dat beweerd kan worden dat het een panacee is voor alle problemen.

'Laat niemand achter' is het centrale motto van de SDG's. Mensen die gemakkelijk 'achtergelaten' worden zijn mensen met een beperking. Hierover gaat hoofdstuk 11. Dit geldt zowel voor het mondiale noorden als voor het zuiden en is ook gemakkelijk het geval in ontwikkelingswerk. Recent heeft het integreren van aandacht voor mensen met een beperking in ontwikkelingssamenwerking meer aandacht gekregen. Gespecialiseerde organisaties zijn op dit

gebied effectief bezig geweest. In een christelijke visie op de samenleving spelen kerken een belangrijke rol; de gemeenschap van gelovigen wordt geroepen in haar leven christelijke principes gestalte te geven. Als we vanuit een christelijk perspectief inclusiviteit in de samenleving en in ontwikkelingssamenwerking willen bevorderen, dan is de kerk de goede plaats om te beginnen. Inclusiviteit is een van haar centrale principes, ook al moeten we toegeven dat de implementatie ervan niet altijd gemakkelijk blijkt. Het hoofdstuk laat evenwel overtuigend zien dat de inclusie van mensen met een beperking niet ter discussie kan staan, en wat dat betekent wordt uitgewerkt. Het principe van inclusiviteit is niet beperkt tot beperkingen. Het betreft meer kenmerken waarop mensen verschillen. Het omgaan met verschillen vormt een van de grootste uitdagingen voor onze globaliserende wereld. Maar de bespreking van inclusiviteit voor mensen met een beperking lijkt wel een goed begin van een bredere uitwerking van het principe, niet alleen voor religieuze gemeenschappen maar ook voor de samenleving in het algemeen.

In de epilogoog kijkt de redacteur terug en tracht na te gaan op welke wijze en in welke mate het interpretatiekader van hoop-actie-reflectie terugkomt en met name inzake het wortelen van ons werk in de hoop die ons drijft. Eert de tak werkelijk zijn wortels? In hoofdstuk 1 wordt betoogd dat voor christelijke organisaties – en mijns inziens geldt dit mutatis mutandis ook voor andere NGO's – dat een voorwaarde is om werkelijk relevant te zijn en het verschil te maken.

Aan het einde van deze inleiding wil ik graag mensen bedanken die hebben bijgedragen aan de realisering van dit project. Allereerst dank ik het bestuur van Prisma voor het vertrouwen dat ze me gaven door me dit project te laten uitvoeren ook na mijn aftreden als directeur van Prisma. Hoewel ik wist dat het een aanzienlijke hoeveelheid werk zou zijn, bleek de laatste fase van het project nog veel meer werk in te houden dan voorzien. Ik dank mijn voormalige collega's van Prisma, in het bijzonder Annette Slikkerveer en de huidige directeur Haaije Feenstra, voor hun steun in het realiseren van dit project.

Alle auteurs en deelnemers aan de studiegroepen wil ik bedanken voor hun tijd en het delen van hun ervaringen en professionaliteit. Telkens weer blijkt dat het delen van wat ons werkelijk motiveert en hoe we proberen dat in ons werk vorm te geven enthousiasme oproept en positieve energie geeft. Het proces van delen en gezamenlijk leren zal natuurlijk na de afronding van deze publicatie doorgaan.

Van dit boek is naast deze Nederlandse ook een Engelse versie gepubliceerd. Bijna alle hoofdstukken zijn in eerste instantie in het Engels geschreven en moesten dus worden vertaald. Ik ben Ad Breedveld zeer erkentelijk voor zijn vrijwillige vertaalwerk. Peter Beens, Marga van Gent en Eva van der Graaf hebben hoofdstukken vertaald voor een vriendenprijs, waarvoor ik hen hartelijk dank! Jenny Hill heeft het Engels verbeterd voor een sympathiek tarief, waar-

voor hartelijk dank! Ik dank Wilma van Roekel heel hartelijk voor haar vrijwillige hulp in het corrigeren van de literatuurverwijzingen. Ten slotte dank ik mijn vrouw Marieke bijzonder voor haar onmisbare liefdevolle steun gedurende de maanden waarin dit boek onze agenda's domineerde.

Het is mijn hoop dat de inspanningen vruchtbaar zullen blijken voor het bevorderen van gerechtigheid voor mensen die zo'n ontstellend gebrek daaraan ervaren!

Henk Jochemsen

Utrecht/Bennekom
18 mei 2018

Hoofdstuk 1

Hoop, actie en reflectie

Een interpretatiekader voor ontwikkelingsamenwerking en de toekomst ervan¹

Ook al weet je niet waar je heengaat, weet dan in elk geval waar je vandaan komt.
Mondelinge overlevering van de Serere

‘We zijn vastbesloten om de mensheid te bevrijden van de tirannie van armoede en gebrek en om onze planeet te genezen en beschermen.

We zijn vastberaden om de moedige en veranderende stappen te zetten die dringend nodig zijn om de wereld op een duurzame en weerbare weg te brengen.

Aan het begin van deze gezamenlijke reis beloven we dat niemand zal achterblijven.’²

* * *

Vraag: “Denkt u dat [de] (...) kerk voor de uitvoering van haar project te veel afhankelijk is van buitenlandse hulp?”

Antwoord: “Volgens de respondenten is die een vloek in die zin dat men als eerste overweegt om naar donateurs te zoeken wanneer er behoefte is aan geld. Men richt de blik niet naar binnen om de interne mogelijkheden van de kerk te onderzoeken. Ten tweede zijn sommige leden van mening dat de kerk niet alleen vanuit het buitenland wordt gefinancierd, maar ook vanuit het buitenland wordt bestuurd. Hierdoor zijn veel leden, zoals ze zelf zeiden, niet bereid om de medewerkers van de kerk die door de donateur worden betaald, te ondersteunen. Ook ondernemen de leden niet proactief actie.” (Afrikaanse betrokkene bij diaconaal werk vanuit een Nederlandse kerk.)³

* * *

“We bezien eerst hoe de toepassing van conservatieve landbouw zich verspreidt van grote boeren naar middelgrote boeren. (...) In de volgende fase willen we waarschijnlijk een proefproject uitvoeren onder kleinere boeren.” [...] “Op deze manier kun je beginnen met het opschalen ervan [...]. Realiseer gewoon zoveel mogelijk plaatsen waar mensen kunnen zien dat dingen op een andere manier kunnen veranderen.”⁴

* * *

Pleiten voor het bestaan van een *schaalideologie* is slechts een kleine stap ten opzichte van de literatuur over de vooruitgangsideologie (Goudzwaard), de innovatie-ideologie (Godin en Vink), de technologie-ideologie (Schuurman, Ellul) en de ontwikkelingsideologie (Easterly). [...]

De gemene deler in verhalen over schaalinnovaties kan worden gepresenteerd als ‘om vooruitgang te boeken [ideologie-aspect], moeten we de schaal van innovaties vergroten [paradigma-aspect]; daarom moeten we oplossingen voor bekende problemen enorm opschalen [retorisch aspect]’. Het is onderdeel van een groter geheel. We pleiten voor een serieuze heroverweging van dominante denkpatronen en van de praktijk van schaalinnovaties voor ontwikkeling en voortgang. Deze zijn te lang onkritisch benaderd.’⁵

1.1 Inleiding

We maken in de ontwikkelingssector en breder in onze (post)moderne samenleving niet slechts een tijdperk van verandering mee, maar een verandering van tijdperk.⁶ De NGO's in de ontwikkelingssector zijn in de achterliggende vijf jaar meer veranderd dan in de voorgaande decennia. Deze jaren vol razendsnelle veranderingen werden voorafgegaan door een periode van legitimatiecrisis, met name in de bekende (rijke) donorlanden, die mede veroorzaakt werd door een ernstige economische crisis in de jaren 2008-2016. De economische crisis inspireerde tot een meer protectionistisch economisch beleid en beleid waarin de eigen belangen vooropstonden; deze trend werd versterkt door de relatief grote toestroom van vluchtelingen en migranten – met name in 2015. Deze trend lijkt samen te hangen met de toegenomen electorale steun voor populistische en nationalistische politici, die een stem geven aan een grote groep kiezers die eerder was ondervertegenwoordigd.⁷ De presidentsverkiezingen in de VS en de Brexit in het Verenigd Koninkrijk zijn hier voorbeelden van, evenals de relatief sterke populistische politieke bewegingen op het Europese vasteland. Dit betekent dat het functioneren van ons huidige westerse democratische systeem aan een herziening toe is. Dit heeft ook gevolgen voor de begroting en strategische inhoud van ontwikkelingssamenwerking. Het is inmiddels duidelijk dat deze trends, alle internationale samenwerking ten spijt, tot een dominantere binnenlandse agenda leiden. We zien dat begrotingen voor ontwikkelingssamenwerking steeds vaker worden gegoten in programma's die de handel bevorderen – ook ten gunste van het donorland⁸ – en dat er meer middelen worden gereserveerd voor de opvang van vluchtelingen en migranten in het land van bestemming en voor humanitaire hulp in hun eigen regio – bedoeld om te voorkomen dat ze naar Europa zullen reizen.⁹ Deze trends dwongen de sector, en met name de NGO's, om hun rol in de ontwikkeling onder de loep te nemen. Als gevolg daarvan zijn NGO's en kerkelijke hulp- en ontwikkelingsorganisaties nog steeds driftig op zoek naar hun *raison d'être* en hun rol in de huidige omstandigheden.

In dit hoofdstuk proberen we de belangrijke veranderingen in kaart te brengen en een interpretatie te bieden die leidt tot een nieuwe visie op de plaats en rol van NGO's en kerkelijke hulporganisaties. Deze discussie maakt gebruik van de analyse van de ontwikkelingssector door Giri en Van Ufford.¹⁰ Zij opperen een interpretatiekader van drie onderling verbonden historische processen, die ook kunnen worden beschouwd als invalshoeken voor ontwikkelingssamenwerking. De drie invalshoeken zijn eerder thematisch dan chronologisch: 1) initiatieven van hoop, 2) politieke praktijk en bestuurspraktijk en 3) kritische reflectie. In het kort: (1) Een van de motieven voor ontwikkelingssamenwerking, met name voor de NGO's, is de hoop op een betere wereld. Deze is prominent aanwezig in de meest recente uiting, het VN-document 'Transforming our

world' (2015)¹¹, waarin de doelen voor duurzame ontwikkeling worden gepresenteerd. (2) Volgens Giri en Van Ufford zijn de morele motivaties echter ontal van redenen gemarginaliseerd door professionalisering en een nadruk op financiering bij de realisering van 'ontwikkeling'. Dit heeft erin geresulteerd dat de standaardwerkwijze een bestuurlijke aanpak van projecten benadrukt, waarbij onderwijl wordt geprobeerd om de situatie te verbeteren. (3) Kritische reflectie heeft echter geleid tot diepgaande kritiek op de 'ontwikkelingsindustrie', waarbij onderliggende motieven zijn ontmaskerd die over het algemeen niet door bestuurders worden herkend of waarmee zij niet kunnen omgaan vanwege institutionele belangen. De argumenten in deze kritiek ondermijnen in wezen de kernovertuigingen en -waarden die zijn geworteld in het moderniteitsparadigma (met onder meer een bepaalde interpretatie van de mensenrechten), dat het ideologische uitgangspunt vormt van veel grote ontwikkelingsinstellingen.

Concluderend zien we in de ontwikkelingssector een toenemende scheiding tussen de hoop met morele motivaties die de drijfveren vormen voor veel ontwikkelingsorganisaties en -instellingen, de manier waarop deze organisaties daadwerkelijk ingrijpen om verbeteringen te realiseren en de moeilijkheid om de resultaten van kritische reflectie op eerdere werkervaringen te implementeren. Daarom biedt dit hoofdstuk een analyse van moderne ontwikkelings-samenwerking vanuit de drie perspectieven 'hoop', 'actie' en 'reflectie' en poogt een ander perspectief te bieden voor iedereen die zich inzet voor een rechtvaardigere en duurzamere wereld.

We zullen dit hoofdstuk indelen aan de hand van die drie invalshoeken. We beperken ons in onze analyse niet tot de lading die de term 'ontwikkelings-samenwerking' in de twintigste eeuw heeft gekregen, maar zoeken naar diepere historische wortels en naar de manier waarop die nog steeds effectief zijn in de drie bovengenoemde processen. We zijn ons ervan bewust dat deze analyse vanuit westers perspectief wordt gegeven – ook al komt onze kritiek op kern-elementen van het gangbare westerse denken overeen met soortgelijke kritieken uit het mondiale zuiden.

1.2 Hoop

1.2.1 De wortels van het concept 'ontwikkeling'

Sinds de 16e eeuw heeft zich op het Europese continent een nieuwe culturele beweging en specifieke denkwijze ontwikkeld die we nu 'moderniteit' noemen. We proberen in dit hoofdstuk sommige consequenties van dit paradigma voor het hedendaagse begrip van 'ontwikkeling' te ontwarren. In de middeleeuwen was elk redeneren sterk verbonden met spirituele en traditionele overtuigingen

en de afhankelijkheid van deze geestelijke wereld. Tijdens de Renaissance en de opkomst van het moderne denken nam geleidelijk het geloof in de mens als rationeel wezen toe. Tegelijkertijd ontwikkelden de inwoners van West-Europa een uiterst positieve toekomstvisie, die samenviel met de vele technologische en wetenschappelijke ontwikkelingen. Wetenschap en technologie zouden de middelen zijn om een betere wereld te realiseren en het paradijs terug te winnen. De oorsprong van dit denken is te herleiden tot de hoge middeleeuwen (11e-13e eeuw na Christus).¹² De wetenschappelijke revolutie riep verlangens op naar een technisch paradijs.¹³ ‘Vooruitgang’ werd hét kernwoord van de culturele elite.¹⁴ Burgers begonnen de wijsheid der eeuwen die aan hen was overgedragen in twijfel te trekken en onderzochten zelf de werkelijkheid op een empirische manier. Het besef drong door dat kennis macht is en dat macht tot vooruitgang kan leiden.¹⁵ We kunnen ervan uitgaan dat veel wetenschappers en politici er oprecht naar streefden om de levensomstandigheden van hun burgers te verbeteren. Het lijkt ook geen twijfel dat de ontwikkelingen in kennis, wetenschap en technologie het alledaagse leven van de meeste burgers aanzienlijk hebben verbeterd. Hoop is in dit opzicht gedurende het tijdperk van de moderniteit een van de drijvende krachten geweest achter veel zaken die wij nu als vooruitgang beschouwen. Economische groei was een integraal onderdeel van deze vooruitgang en een bron van toenemende welvaart. Die welvaart was op zijn beurt nodig om wetenschap en technologische ontwikkeling te financieren. Harari betoogt dat de onderlinge interactie tussen wetenschap, rijk en kapitaal aantoonbaar de belangrijkste motor in de geschiedenis van de afgelopen 500 jaar is geweest.¹⁶ Deze alliantie (in de ogen van Europeanen een heilige alliantie, maar in de ogen van veel anderen een onheilige alliantie) heeft een enorme macht en rijkdom in de ‘Westerse’ wereld opgeleverd. Deze macht en rijkdom leverden echter onbeschrijfelijke rampen op in andere delen van de wereld – niet in het minst op het Amerikaanse continent.

We zullen geen poging ondernemen om de hoofdlijnen in het denken over ‘ontwikkeling’ of ‘beschaving’ en de bijbehorende activiteiten in de geschiedenis na de vroege modernisering te beschrijven (zie ook hoofdstuk 2.1 in dit boek). We willen slechts opmerken dat we het beeld van die geschiedenis als slechts een uitbuitingsproject niet steunen. Een dergelijk beeld lijkt ons net zo onjuist als de mythe van de ‘edele wilde’. Het onderzoek van Woodberry naar de effecten van missionaire organisaties op democratie en geletterdheid is slechts een voorbeeld van de andere zijde van het beeld van geweld en uitbuiting door ‘het Westen’.¹⁷

Omdat we ons op de hedendaagse hulp en samenwerking bij ontwikkeling richten, zullen we nu kijken naar de oorsprong ervan. We plaatsen deze direct na de Tweede Wereldoorlog. We kunnen vanaf dat moment nieuwe momenten van hoop vaststellen.

1.2.2 *Momenten van hoop in recente ontwikkelingssamenwerking*

Na de Tweede Wereldoorlog met zijn gruweldaden die mensen werden aangedaan, drong zich een nieuw moment van hoop op. Europese en Noord-Amerikaanse samenlevingen kregen nieuwe energie voor, een verlangen naar en een mondiale droom over betere tijden.¹⁸ De vreselijke gebeurtenissen tijdens het naziregime prikkelden tot een gemeenschappelijk doel en leidden tot hoop om een wereld te scheppen waarin zo iets nooit meer zou voorkomen.¹⁹ Die stond niet los van een andere belangrijke beweging die zich richtte op mensenrechten en die in 1948 uitliep op de aanname van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.²⁰ Een jaar later schiep de Amerikaanse president Truman tijdens zijn inaugurele rede de voorwaarden voor de beginjaren van ‘het gedurfde nieuwe’ ontwikkelingsprogramma. Hij betoogde dat het de plicht van de Verenigde Staten was om ‘het profijt van (...) wetenschappelijke ontwikkelingen en industriële vooruitgang beschikbaar te stellen voor de verbetering en groei van onderontwikkelde regio’s’. We horen een weerklank van de hoop en van de prenties en het optimisme die tijdens de wetenschappelijke revolutie ontstonden. Een laatste proces met aanzienlijke consequenties na de Tweede Wereldoorlog was dat van het antikoloniale denken – dat tot in de jaren zeventig tot golven van dekolonisatie leidde. De koloniale rijken stortten in en de wereldwijde machtsverhoudingen veranderden ingrijpend. Daarbij werden uiteraard niet alle relaties verbroken. We weten nu dat dit tragisch genoeg geen soepele en eenvoudige transitie was: kijk alleen naar de koloniale erfenissen – bestuurlijk, cultureel en economisch – en de willekeurig getrokken grenzen van naties met uiterst diverse groepen inwoners die moeilijk vreedzaam konden samenleven in een democratische natiestaat naar opgelegd Westers model.²¹

In de achterliggende zeventig jaar zijn er talloze momenten en bewegingen van hoop in ontwikkelingssamenwerking geweest. Deze varieerden van uiterst lokaal – met betrekking tot de verandering in de broodwinning van een plattelandsboer – tot bijeenkomsten op hoog niveau en nieuwe resoluties van internationale instellingen in Washington. Uiteraard zijn met name de laatstgenoemde gebeurtenissen interessant in de context van internationale samenwerking. Er moet echter in aanmerking worden genomen dat het concept van hoop op beide niveaus en niveaus daartussen, aanwezig is.

Een belangrijk voorbeeld van een moment van hoop ontstond naar aanleiding van de publicatie van ‘Our common future’ in 1987. In haar voorwoord verwijst voorzitter Brundtland naar eerdere momenten van hoop “voor een geweldige nieuwe wereld”. Ze introduceert het eindrapport als “duidelijk mondiaal, realistischer, toekomstgerichter dan een van ons alleen had kunnen maken”.²³

Tabel 1: De belangrijkste conferenties en publicaties over (duurzame) ontwikkeling²²

Jaar	Onderwerp	Organisatie	Plaats
1968	Intergouvernementele conferentie van experts op wetenschappelijke basis voor rationeel gebruik en behoud van de biosfeer; introductie van het Man and the Biosphere-programma in 1970.	UNESCO	Parijs
1972	VN-conferentie over de menselijke omgeving. Begin van een proces dat leidde tot de publicatie van de World Conservation Strategy in 1980 door de Internationale unie voor natuurbescherming. Eerste opname van het triple-P-concept.	VN	Stockholm
1987	Publicatie van 'Our Common Future', ter afstemming van theorieën over economische groei met milieu- en duurzaamheidsbeleid.	VN – Wereldcommissie voor milieu en ontwikkeling, IUCN	
1992	Aanvaarding van de Verklaring van Rio en Agenda 21, Verdrag inzake biologische diversiteit en Verdrag inzake klimaatverandering.	VN – conferentie over milieu en ontwikkeling	Rio de Janeiro
1995-2016	22e editie van de Conference of the Parties. Aangenomen resoluties: het Kyotoprotocol (1995), de 2 °C-norm (2012), het Akkoord van Parijs (2015)	VN – raamwerkverdrag inzake klimaatverandering	
2000	Aanvaarding van de millenniumontwikkelingsdoelen ('MDG's') van de Verenigde Naties; uiterlijke realisatie in 2015	Algemene Vergadering van de VN	New York
2002	Plan van Johannesburg voor de uitvoering van de beginselen van Rio, Agenda 21 en de millenniumdoelen voor ontwikkeling.	Wereldtop inzake duurzame ontwikkeling	Johannesburg
2015	Aanvaarding van de duurzame-ontwikkelingsdoelen van de VN; uiterlijke realisatie in 2030	Algemene Vergadering van de VN	New York

Bovendien bevatte het een oproep voor een “gemeenschappelijke inspanning en tot nieuwe normen voor gedrag op alle niveaus en in het belang van allen” – met name bij burgerorganisaties en jongeren, die beide onmisbaar zijn om “wegen voor duurzame ontwikkeling” te bevorderen “door de basis voor onze gemeenschappelijke toekomst te leggen”.²⁴ Het is frappant dat veel van de onderstaande publicaties en conferenties hetzelfde type hoop-bevorderende redeneringen bevatten om de gangbare denkwijzen te betwisten en de wereld te veranderen, zodat deze beter en duurzamer wordt.²⁵

Twee jaar na de publicatie van 'Our Common Future' eindigde de Koude Oorlog. Dat was over het algemeen een feestelijk moment voor de Westerse wereld. Het leidde tot ideeën zoals Fukuyama's *End of History and the Last Man* (1992)²⁶ en tal van andere boodschappen waarin het denken over 'het einde' centraal stond, zoals noord-zuid denken, van grote ideologieën.²⁷ We zien hier dus nog een moment van hoop: de weg was (echt) vrij voor alle naties om zich eenduidig te ontwikkelen volgens een (neoliberale) Westerse norm. Dit was in essentie een revitalisering van de modernistische overtuiging die we hierboven beschreven. Er zou alleen nog sprake zijn van vrijhandel, democratische politiek in en tussen naties en vreedzame bevolkingen. Dit viel min of meer samen met de Washington-consensus en hield er bovendien nauw verband mee. Die consensus, die niet moet worden aangezien voor een universele consensus, bevatte tien aanbevelingen voor macro-economische beleidshervormingen voor landen in ontwikkeling (destijds met name landen uit Zuid-Amerika). Hoewel deze punten hevig zijn bekritiseerd²⁸ en ze minder bepalend zijn geworden voor het internationale beleid²⁹ spelen ze nog steeds een rol in het beleid voor landen met een laag inkomen die in de wereldeconomie willen meetellen.

Tabel 2: De millenniumontwikkelingsdoelen

1. Uitbanning van extreme armoede en honger
2. Realisatie van basisonderwijs voor iedereen
3. Bevordering van gendergelijkheid en betere rechten voor vrouwen
4. Vermindering van kindersterfte
5. Verbetering van gezondheid tijdens zwangerschappen
6. Bestrijding van Hiv/Aids, malaria en andere ziekten
7. Garanderen van een duurzaam leefmilieu
8. Ontwikkeling van een wereldwijde samenwerking voor ontwikkeling

Een heel ander project dat op hoop was gebaseerd, was de internationale *Jubilee Campaign* die aan het begin van het nieuwe millennium lobbyde voor de kwijtschelding van alle schulden van 'derdewereldlanden'. De oprichter en deelnemers baseerden zich op het Bijbelse concept van het jubeljaar en pleitten en demonstreerden voor een radicaal nieuw schuldsaneringsprogramma. Uiteindelijk slaagden ze erin om diverse politici en belangrijke

publieke figuren te overtuigen; er werd meer dan honderd miljard Amerikaanse dollars aan schulden kwijtgescholden aan twee-en-veertig landen.³⁰ Ten slotte ontstond als gevolg van al deze ontwikkelingen na de val van de Berlijnse Muur een nieuw enthousiasme dat het *einde* van armoede nabij zou zijn.³¹

Een andere heel belangrijke en invloedrijke beweging die hoop koesterde en die niet onvermeld mag blijven, was het Millennium Project, dat rond dezelfde tijd als de Jubilee Campaign ontstond en dat tot acht millenniumdoelen voor ontwikkeling (MDG's; 2000-2015) leidde. Deze doelen, met inbegrip van de indicatoren en onderliggende raamwerken voor implementatie, moesten eenvoudig, radicaal en strikt zijn. Het is duidelijk dat in de vijftien jaar tussen

2000 en 2015 aanzienlijke hoeveelheden (publieke en private) middelen werden gespenseerd om deze doelen te realiseren. Ze vormden zelfs een van de belangrijke katalysatoren van hoop in de geschiedenis van ontwikkelingssamenwerking: het was nooit eerder vertoond dat de internationale gemeenschap zo eenduidig en verenigd was bij de overname van deze missie. In sommige MDG-domeinen zijn aanzienlijke positieve stappen gezet.³² Critici bespeuren echter ook modernistische neigingen die de economische rangorde, gedomineerd door westerse landen, ongemoeid laten.³³

In 2015 werden deze doelen opgevolgd door de duurzame-ontwikkelingsdoelstelling (SDG's), die tot 2030 leidend zijn voor internationale samenwerking in ontwikkeling op mondiaal en ook op nationaal niveau. Hoewel deze duurzame doelen feitelijk op dezelfde manier functioneren als de millenniumdoelen deden, moeten ze mondiaal, inclusiever en verstrekkender zijn. We zullen hierop nader ingaan omdat dit in de komende decennia een van de toonaangevende raamwerken voor internationale ontwikkelingssamenwerking zal zijn.

1.2.3 Duurzame-ontwikkelingsdoelen: hoop op fundamentele verandering

Net als andere wereldwijde projecten binnen het ontwikkelingsveld gaven de duurzame-ontwikkelingsdoelen ook een nieuwe impuls aan het proces van 'ontwikkeling als hoop'. We zullen hier een paar aspecten van deze hoop bespreken. In de inleiding op dit hoofdstuk lieten we al zien dat hoop besloten ligt in slogans zoals *Leave no one behind*. Een ander illustratief voorbeeld is te vinden in het voorwoord van het document *The 2030 Agenda for Sustainable Development*. Dit stelt: 'We hebben namens de mensen die we dienen een historisch besluit genomen over een uitgebreide, verstrekkende en op burgers gerichte reeks universele en transformerende doelstellingen en doelen. We zetten ons in om onvermoeibaar aan de volledige implementatie van deze agenda in 2030 te werken. (...) We zijn toegewijd om op een evenwichtige en integrale manier duurzame ontwikkeling in zijn drie dimensies – economisch, maatschappelijk en milieutechnisch – te realiseren.'³⁴ Een dergelijk discours is zeker inspirerend en vergelijkbaar met de retoriek in *Our Common Future* in 1987 – vooral omdat dit voorwoord werd geschreven namens alle staats- en regeringshoofden en hoge vertegenwoordigers van de landen die de SDG-verklaring ondersteunden en ondertekenden.

Naast deze teksten was de meer inclusieve aard van het proces dat tot de vaststelling van de duurzame-ontwikkelingsdoelen leidde een verandering die meer hoop bood dan het Millennium Project. In de twee jaren voorafgaand aan de publicatie werd gestreefd naar intensieve betrokkenheid van de burgers, burgermaatschappij en anderen, zodat er geen sprake zou zijn van een opgelegd

project zonder brede legiti-
 matie. Hoewel dit natuurlijk
 een hele uitdaging was, wilde
 men de stemmen van de arme
 en meest kwetsbare burgers
 op de meeste representatieve
 manier horen.³⁵ Actoren uit
 de maatschappelijke orga-
 nisaties hadden ook hun
 eigen initiatieven om sterke
 inspraak in het proces te
 krijgen. Zo presenteerde een
 grote groep organisaties uit
 het maatschappelijk midden-
 veld van over de hele wereld
 in januari 2014 een voorstel
 met betrekking tot het ont-
 wikkingsraamwerk voor
 na 2015. Dit voorstel richtte
 zich met name op bestuur-
 lijke kwesties. Het bevatte vijf
 doelen die verantwoordelijk-
 heid en samenwerking moes-
 ten waarborgen voor open,
 inclusief en effectief bestuur.
 De organisaties stelden dat
 het ondervangen van deze
 knelpunten de sleutel bood
 om alle problemen op te los-
 sen en een uitweg te banen.³⁶
 Op dezelfde manier werd een
 grote campagne opgetuigd
 om de opname van een spe-
 ciefiek SDG voor stedelijke
 vraagstukken te stimule-
 ren. Deze campagne werd
 ondersteund door verschil-
 lende netwerken van steden,
 burgemeesters, bedrijven en
 wetenschappers.³⁷ Talloze
 andere identieke lobby's uit

Tabel 3: De duurzame-ontwikkelingsdoelen

1. Beëindigen van armoede in al zijn vormen, waar dan ook
2. Beëindigen van honger, realisatie van voedselveiligheid en verbeterde voeding en bevorderen van duurzame landbouw
3. Waarborgen van gezonde levens en bevorderen van welzijn voor alle leeftijden
4. Waarborgen van inclusief en eerlijk kwalitatief onderwijs en bevorderen van mogelijkheden voor een leven lang leren voor iedereen
5. Realiseren van gelijkheid van mannen en vrouwen en mondig maken van alle vrouwen en meisjes
6. Waarborgen van beschikbaarheid en duurzaam beheer van water en riolering voor iedereen
7. Waarborgen van toegang tot betaalbare, betrouwbare, duurzame en moderne energie voor iedereen
8. Bevorderen van langdurige inclusieve en duurzame economische groei, volledige en productieve werkgelegenheid en behoorlijk werk voor iedereen
9. Bouwen van veerkrachtige infrastructuur, bevorderen van inclusieve en duurzame industrialisering en stimuleren van innovatie
10. Verminderen van ongelijkheid in en tussen landen
11. Inclusief, veerkrachtig en duurzaam maken van steden en menselijke nederzettingen
12. Waarborgen van duurzame consumptie- en productiepatronen
13. Ondernemen van urgente actie om klimaatveranderingen en de gevolgen ervan tegen te gaan
14. Bewaren en duurzaam gebruiken van de oceanen, zeeën en maritieme bronnen voor duurzame ontwikkeling
15. Beschermen, herstellen en stimuleren van duurzaam gebruik van terrestrische ecosystemen, duurzaam beheren van bossen, bestrijden van woestijnvorming, stoppen en terugdraaien van bodemaantasting en stoppen van verlies van biodiversiteit
16. Bevorderen van vreedzame en inclusieve samenlevingen voor duurzame ontwikkeling, toegang bieden tot gerechtigheid voor iedereen en realisatie van effectieve, toerekenbare en inclusieve instellingen op alle niveaus
17. Versterken van middelen voor implementatie en revitalisering van het mondiale partnerschap voor duurzame ontwikkeling

tal van sectoren oefenden invloed uit tijdens de adviesronde van 2012 tot 2015, waaruit uiteindelijk de zeventien duurzame-ontwikkelingsdoelen voortkwamen (zie tabel 3).³⁸ De vraag is natuurlijk of dergelijke ‘vertegenwoordigers’ van een sector of groep echt namens iedereen spreken en handelen of dat dit slechts een ander uitsluitend proces was waarbij de stemmen van de echte begunstigden en personen in extreme armoede niet werden gehoord.

Een ander doel dat voortkwam uit de beperkingen van de millenniumdoelen voor ontwikkeling betrof de samenwerking aan het mondiale partnerschap, zoals in MDG 8 werd voorzien. Daarom wordt, zoals in het laatste SDG tot uiting komt, gestreefd naar versterking van het implementatieproces en vernieuwing van het mondiale samenwerkingsverband; velen zien dit namelijk als de enige manier om met dit programma een positief resultaat te bereiken. Het doel werd vooral uitgebreid besproken in het document van de Verenigde Naties waarin de duurzame-ontwikkelingsdoelen werden geïntroduceerd.³⁹ De initiatiefnemers proberen op deze manier alle partners te bereiken die de ontwikkeling in de komende jaren kunnen beïnvloeden. Daarbij gaat bijzondere aandacht uit naar de insluiting van private sector. Er werden soortgelijke – grotendeels geslaagde – inspanningen getroffen om de SDG een wereldwijde reikwijdte te bieden, zodat ze niet alleen waren gericht op problemen van ‘ontwikkelande’ landen maar ook op die van ‘ontwikkelde’ landen. Dit leidde tot een breed scala aan kwesties die in de duurzame-ontwikkelingsdoelen worden meegenomen en tot het ambitieniveau dat ze uitstralen. Hierdoor hebben rijkere naties geen excuus om zich niet in te zetten voor de realisatie van deze doelen.

Het is ten slotte interessant om te zien hoe de VN, als een van de grote instanties achter de SDG's, zoveel mogelijk mensen erbij proberen te betrekken, ook ‘gewone burgers’. Men hanteert als benadering dat zelfs ‘de luie persoon’ veel kan doen om een bijdrage te leveren aan de realisatie van deze doelen in 2030. Het project streeft er dan ook naar om minimaal een beetje verandering in het leven van elke individu te brengen.⁴⁰ In ‘de gids voor luie mensen om de wereld te redden’ worden kwesties besproken zoals energiebesparing in huis en zo lokaal mogelijk winkelen, maar ook het leveren van positieve bijdragen op internet en op de hoogte blijven van lokaal nieuws. Sommige vragen of het wel wenselijk is dat een dergelijk project zich zo in de persoonlijke levenssfeer van individuen mengt.⁴¹ Maar we kunnen toegeven dat er zeker een sterke veranderende kracht zou ontstaan als iedereen in de Westerse wereld dergelijke eenvoudige stappen zou zetten. Zulke veranderingen zijn volgens Thomas Dichter inderdaad nodig.⁴²

De duurzame-ontwikkelingsdoelen geven in de internationale gemeenschap en in de ontwikkelingssector door deze bredere benadering vergeleken met de millenniumdoelen nieuwe hoop dat een aanzienlijke impact bereikt kan worden op fundamentele problemen waarmee we vandaag worden geconfronteerd. Verschillende landen kiezen een paar van de zeventien

duurzame-ontwikkelingsdoelen en concentreren zich daarop. De Nederlandse overheid richt zich vooral op de SDG's die te maken hebben met de focusgebieden van het Nederlandse beleid, namelijk SDG 6 (water), SDG 2 (voedsel, zie hoofdstuk 8), SDG 16 (veiligheid) en SDG 3 (seksuele en reproductieve gezondheid en rechten, zie hoofdstuk 9 in deze uitgave). Verder is er nog speciale aandacht voor gendergelijkheid (SDG 5) en klimaat (SDG 13).⁴³ In Nederland kiezen verschillende politieke partijen en maatschappelijke partners een of twee duurzame-ontwikkelingsdoelen. Ze zetten zich in om in alle relevante beleidsgebieden hiervoor aandacht te vragen. Dit waarborgt enerzijds dat ten minste veel duurzame-ontwikkelingsdoelen en de bijbehorende financiering aandacht krijgen in het wereldwijde beleid. Anderzijds ontstaat het gevaar dat sommige doelstellingen worden 'vergeten' en dat de verdeling van de middelen tot een versplinterde implementatie en een gebrek aan samenhangend beleid leidt. Dit was ook het geval met de millenniumdoelen voor ontwikkeling.

Terugkijkend op de verschillende momenten van hoop in de achterliggende zeventig jaar, lijkt de herhaling van zoveel ogenschijnlijk revolutionaire initiatieven merkwaardig. Vooral als we letten op de grootse en positieve taal die steeds opnieuw wordt gebezigd, kun je je afvragen waarom telkens opnieuw energie, aandacht en hoop moet worden geïnvesteerd in de problematiek van armoede en ontwikkeling. Want ondanks die steeds herhaalde inspanningen leven we nog niet de aangename, vreedzame, duurzame en rechtvaardige wereld die in de voorwoorden, doelen, aanbevelingen, resoluties en dergelijke wordt geschetst. Dat roept de vraag op waarom die hoop en de ambitieuze plannen nog maar gedeeltelijk zijn gerealiseerd. Deze vraag zal worden behandeld in de volgende paragrafen. Daarin richten we ons op de tweede en derde stap van het driedelige interpretatieraamwerk voor ontwikkelingssamenwerking: 'actie' (of uitgebreider geformuleerd: 'de politieke en bestuurlijke praktijk') en 'kritische reflectie' (op welke manier werd geprobeerd om de hoop te realiseren en waarom waren er keer op keer nieuwe ronden van hoop nodig? Was de gerealiseerde kritische reflectie waardevol om de vereiste veranderingen tot stand te brengen en werden de inzichten wel geïmplementeerd?)

1.3 *Politiek en bestuur*

1.3.1 *Institutionalisering*

Als we teruggaan naar de periode direct na de oorlog zien we met Giri en Van Ufford dat er een uitdaging ontstond om de opgewekte hoop op verandering te vertalen in concrete acties. Dit proces kwam, met uiteenlopende visies op wat er